IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

BANKLARDAGI XAVFLARNI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Murodullayeva Maftuna Shukurulla qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada banklardagi xavflarni boshqarishning zamonaviy usullari, xususan kredit, likvidlik, bozor, operatsion, kiberxavfsizlik va komplayens risklarini aniqlash, baholash hamda nazorat qilish mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil hamda 2025-yil birinchi yarim yilligi bo'yicha moliyaviy barqarorlik ma'lumotlari, IMF va Basel qo'mitasi materiallari asos qilib olingan. Maqolada stress-test, erta ogohlantirish indikatorlari, sun'iy intellekt, big data, raqamli monitoring va riskka asoslangan nazorat tizimlarining bank barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar. bank riski, risk-menejment, kredit riski, likvidlik riski, operatsion risk, stress-test, sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik, Basel III, moliyaviy barqarorlik.

Abstract. This article examines modern methods of risk management in banks, including mechanisms for identifying, assessing and controlling credit, liquidity, market, operational, cybersecurity and compliance risks. The study relies on recent statistical data from the Central Bank of Uzbekistan for 2024 and the first half of 2025, as well as IMF and Basel Committee materials. The paper highlights the role of stress testing, early warning indicators, artificial intelligence, big data, digital monitoring and risk-based supervision in ensuring banking stability.

Keywords. banking risk, risk management, credit risk, liquidity risk, operational risk, stress testing, artificial intelligence, cybersecurity, Basel III, financial stability.

Kirish

Bank tizimi iqtisodiyotning eng muhim moliyaviy infratuzilmalaridan biri bo'lib, u aholining jamg'armalarini jalb qilish, kreditlash, to'lovlarni amalga oshirish va investitsion jarayonlarni moliyalashtirish vazifalarini bajaradi. Shu sababli banklarda yuzaga keladigan har qanday risk nafaqat alohida bank faoliyatiga, balki butun moliya tizimi barqarorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

So'nggi yillarda banklar faoliyatida an'anaviy kredit va likvidlik risklari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar, masofaviy bank xizmatlari, sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik va uchinchi tomon provayderlariga bog'liqlik bilan bog'liq yangi risklar ham kuchaydi. Basel qo'mitasi 2024-yilda moliyaviy raqamlashtirish banklar uchun yangi imkoniyatlar bilan birga operatsion, strategik va reputatsion zaifliklarni ham kuchaytirishini qayd etgan.

O'zbekiston bank tizimi ham ushbu jarayonlardan chetda emas. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda moliyaviy sharoitlar yumshagan, bank tizimida moliyaviy barqarorlik saqlangan va kapital yetarliligi yuqori darajada bo'lgan. 2025-yil birinchi yarim yilligida ham bank tizimida kapital yetarliligi me'yoriy minimumdan yuqori bo'lib, likvidlik ko'rsatkichlari mustahkam darajada saqlangan.

Ushbu maqolaning maqsadi banklardagi xavflarni boshqarishning zamonaviy usullarini tahlil qilish, O'zbekiston bank sektorining so'nggi statistik ko'rsatkichlari asosida mavjud risklarni baholash hamda risk-menejment tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Bank risklarini boshqarish masalasi xalqaro ilmiy adabiyotlarda bank barqarorligi, kapital yetarliligi, aktivlar sifati va korporativ boshqaruv bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. Agustina va Rahmatika (2024) bank risklarini kredit, bozor, likvidlik, operatsion va kapital risklari kabi asosiy yo‘nalishlarga ajratib, ularni moliyaviy koeffitsiyentlar orqali doimiy monitoring qilish zarurligini ta’kidlaydi.

Zarutska, Novikova, Rudianova va Kovalenko (2021) zamonaviy risk baholashda Basel qo‘mitasi tavsiyalari, ichki modellar, stress-test va model validatsiyasining o‘rni yuqori ekanini ko‘rsatadi. Ularning fikricha, banklar risklarni baholash modelini mustaqil ishlab chiqishi mumkin, biroq ushbu modellar tashqi ekspertlar tomonidan tekshirib borilishi lozim.

Milojević va Redžepagić (2021) sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitish texnologiyalari kredit, bozor, likvidlik hamda operatsion risklarni baholashda katta imkoniyat yaratishini, ammo ularni joriy etish jarayoni ma’lumotlar sifati, model shaffofligi va xodimlar malakasiga bog‘liq ekanini qayd etadi.

Zhou (2024) foiz stavkalari oshgan sharoitda banklar uchun aktiv va passivlarni boshqarish, xedjirlash strategiyalari hamda stress-testlar muhim vosita ekanini ta’kidlaydi. Qin (2024) esa banklarda likvidlik, kredit, bozor va tizimli risklarni birgalikda nazorat qilish moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning asosiy sharti ekanini ko‘rsatadi.

2025-yilgi tadqiqotlarda sun’iy intellekt asosidagi risk-menejment alohida yo‘nalish sifatida ko‘rilmoqda. Kuanova, Otegen, Kenzhegulova va Karácsony (2025) AI texnologiyalari kredit skoring, firibgarlikni aniqlash va regulyator talablariga rioya qilishda samaradorlikni oshirishini, ammo ma’lumotlar maxfiyligi, algoritmik xolislik va model izohlanuvchanligi bilan bog‘liq muammolar mavjudligini ta’kidlaydi.

Asosiy va tahliliy qism

Bank risk-menejmenti bank faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni oldindan aniqlash, ularning ehtimoli va ta’sirini baholash, risklarni kamaytirish choralarini ishlab chiqish hamda doimiy monitoring qilish jarayonidir. Zamonaviy sharoitda risk-menejment faqat zararlarni kamaytirish vositasi emas, balki bank strategiyasini shakllantirish, kapitalni samarali taqsimlash va mijozlar ishonchini mustahkamlash mexanizmi sifatida qaraladi.

Banklardagi eng muhim risk turlaridan biri kredit riskidir. Kredit riski qarzdorlarning o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarmasligi natijasida bank zarar ko‘rishi ehtimolini bildiradi. O‘zbekiston bank sektorida 2025-yil birinchi yarim yilligida muammoli kreditlar ulushi 3,8 foizni tashkil etgani aktivlar sifati nisbatan boshqarilayotganini ko‘rsatadi, biroq mikrokreditlar bo‘yicha muammoli qarzlar ulushi 4,4 foizga yetgani ushbu segmentda ehtiyotkorlikni kuchaytirish zarurligini bildiradi.

Likvidlik riski bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish uchun yetarli likvid aktivlarga ega bo‘lmasligi bilan bog‘liq. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil birinchi yarim yilligida likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR) 195 foiz, sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR) 117 foiz bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichlar bank tizimida likvidlik buferlari yetarli ekanini ko‘rsatadi.

Kapital yetarliligi banklarning kutilmagan yo‘qotishlarni qoplash qobiliyatini ifodalaydi. 2024-yilda O‘zbekiston banklarida kapital yetarliligi 17 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yil birinchi yarim yilligida jami regulyativ kapital yetarliligi 17,4 foizga, CET1 kapital yetarliligi

esa 14,6 foizga teng bo‘lgan. Ushbu daraja me’yoriy minimumdan yuqori bo‘lsa-da, stress-test natijalari noqulay ssenariylarda kapital yetarliligi keskin pasayishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Operatsion risklar bank ichki jarayonlaridagi xatoliklar, axborot tizimlaridagi uzilishlar, inson omili, firibgarlik, kiberhujumlar va tashqi hodisalar bilan bog‘liq. Raqamli bank xizmatlari kengayishi bilan kiberxavfsizlik risklari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Basel qo‘mitasi 2024-yilgi hisobotida raqamlashtirish banklar va nazoratchilar uchun ma’lumotlarni himoya qilish, uchinchi tomon provayderlarini nazorat qilish va operatsion barqarorlikni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatgan.

Banklarda risklarni boshqarishning zamonaviy usullaridan biri stress-testlashdir. Stress-test bankning kapitali, likvidligi va daromadliligi iqtisodiy shoklar sharoitida qanday o‘zgarishini baholashga xizmat qiladi. Markaziy bankning 2025-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha solvency stress-test natijalariga ko‘ra, bazaviy ssenariyda bank tizimining jami kapital yetarliligi 19,3 foizgacha oshishi mumkin, noqulay ssenariyda esa 8,4 foizgacha pasayishi ehtimoli mavjud.

Yana bir muhim usul erta ogohlantirish indikatorlari tizimidir. Bunda muammoli kreditlar ulushi, kreditlarning tez o‘sishi, valyuta pozitsiyasi, yirik qarzdorlarga konsentratsiya, likvid aktivlar ulushi, kiberhodisalar soni va mijozlarning qarz yuklamasi kabi ko‘rsatkichlar doimiy kuzatib boriladi. Masalan, 2024-yilda uy xo‘jaliklari qarz xizmatining daromadga nisbati 34 foizni tashkil etgan, 2025-yil birinchi yarim yilligida esa bu ko‘rsatkich 33 foizgacha pasaygan.

Bank risklarini boshqarishda sun’iy intellekt va big data texnologiyalarining o‘rni ortib bormoqda. AI tizimlari mijozlarning to‘lov intizomini baholash, kredit skoringni aniqlashtirish, shubhali tranzaksiyalarni aniqlash, firibgarlikni oldindan sezish va real vaqt rejimida risk monitoringini olib borish imkonini beradi. Shu bilan birga, AI modellarida shaffoflik, xolislik, ma’lumotlar maxfiyligi va model validatsiyasi qat’iy nazorat qilinishi lozim.

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston bank sektorining 2024-yil hamda 2025-yil birinchi yarim yilligidagi asosiy barqarorlik va risk ko‘rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekiston bank sektorida xavflarni baholash uchun asosiy statistik ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	**2024-yil**	**2025-yil I yarim yillik**	**Tahlil va mazmuni**
YAIM o‘sishi	6,5 %	7,2 %	Iqtisodiy faollikning oshishi bank risklarini kamaytiradi.
Jami kapital yetarliligi (CAR)	17,0 %	17,4 %	Banklarning yo‘qotishlarni qoplash salohiyati yuqori.
Asosiy kapital yetarliligi (CET1)	14,2 %	14,6 %	Moliyaviy barqarorlikni ta’minlovchi asosiy kapital darajasi.
Muammoli kreditlar ulushi (NPL)	4,1 %	3,8 %	Kredit riskining asosiy ko‘rsatkichi.
Likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR)	194 %	195 %	Qisqa muddatli likvidlik yetarliligi yuqori.
Sof barqaror moliyalashtirish	115 %	117 %	Uzoq muddatli moliyalashtirish

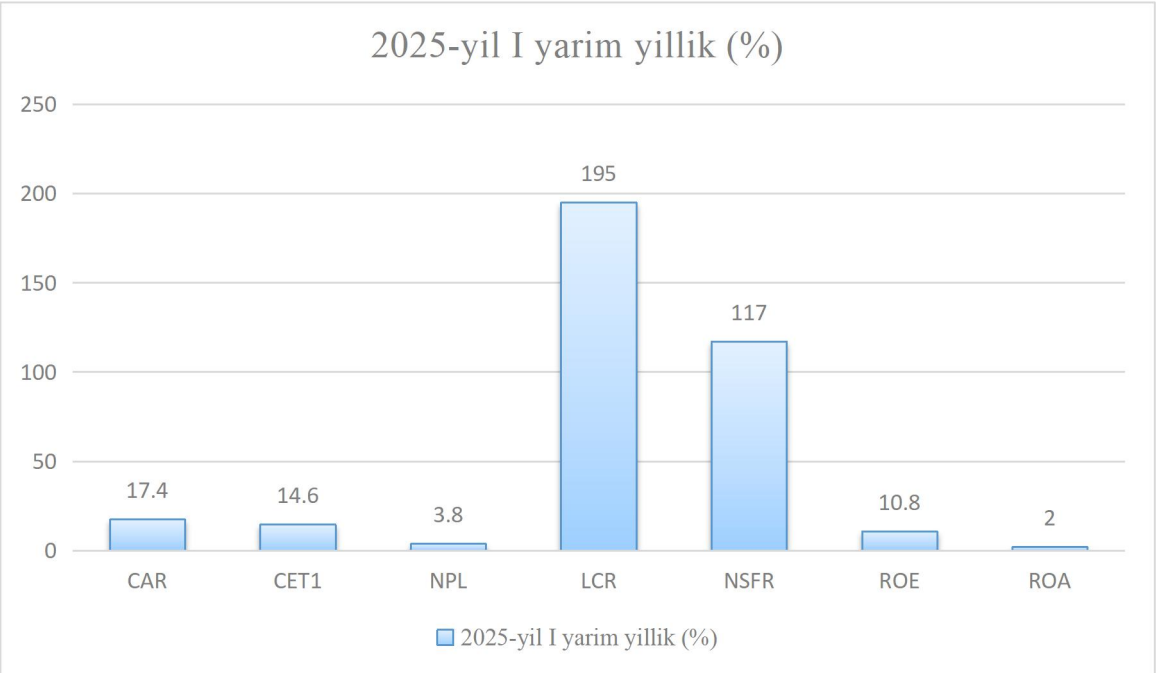
koeffitsiyenti (NSFR)			barqarorligi ta'minlangan.
Aktivlar rentabelligi (ROA)	1,9 %	2,0 %	Bank aktivlaridan foydalanish samaradorligini aks ettiradi.
Kapital rentabelligi (ROE)	10,4 %	10,8 %	Bank kapitalidan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi.

***Manba**: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil moliyaviy barqarorlik hisoboti hamda 2025-yil birinchi yarim yillik moliyaviy barqarorlik ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.*

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston bank tizimida kapital va likvidlik ko'rsatkichlari yetarli darajada yuqori. Xususan, LCR 195 foizga teng bo'lishi banklar qisqa muddatli likvidlik bosimiga nisbatan yetarli buferga ega ekanini bildiradi. NSFR ko'rsatkichining 117 foizga tengligi esa uzoq muddatli moliyalashtirish manbalari barqarorligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, risk-menejment tizimida ehtiyotkorlikni susaytirmaslik zarur. Muammoli kreditlar ulushi 3,8 foiz darajasida bo'lsa-da, mikroqarzlar bo'yicha NPL 4,4 foizga yetgani kredit portfeli tarkibini segmentlar kesimida chuqurroq tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, korporativ kreditlarning 63 foizi xorijiy valyutada bo'lishi valyuta riskini baholashni kuchaytirishni talab qiladi.

Quyidagi diagrammada 2025-yil birinchi yarim yilligi bo'yicha bank tizimining asosiy risk va barqarorlik ko'rsatkichlari tasvirlangan.

1-rasm. O'zbekiston bank sektori barqarorlik ko'rsatkichlari, 2025-yil I yarim yillik

***Manba:** O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2025-yil birinchi yarim yillik moliyaviy barqarorlik hisoboti asosida muallif tomonidan tuzildi.*

Diagramma ma’lumotlari bank tizimida likvidlik ko‘rsatkichlari kapital va rentabellik ko‘rsatkichlariga nisbatan ancha yuqori darajada ekanini ko‘rsatadi. Bu banklarning qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish salohiyati yuqori ekanini anglatadi. Biroq kapital yetarliligi va NPL ko‘rsatkichlari muntazam monitoringni talab qiladi, chunki noqulay makroiqtisodiy holatlarda kredit sifati yomonlashishi va kapital buferlariga bosim kuchayishi mumkin.

Zamonaviy risk-menejmentda korporativ boshqaruv ham muhim ahamiyatga ega. Bank kuzatuv kengashi va boshqaruvi risk-appetitni belgilashi, risklar bo‘yicha limitlar tizimini tasdiqlashi, ichki audit hamda komplayens funksiyalarining mustaqilligini ta’minlashi kerak. Risklarni boshqarish bo‘limi esa biznes bo‘linmalardan funksional jihatdan mustaqil bo‘lishi lozim.

Banklarda raqamli risklarni boshqarish uchun kiberxavfsizlik bo‘yicha doimiy monitoring, hodisalarga tezkor javob berish rejasi, zaxira ma’lumotlar markazi, uchinchi tomon provayderlari bo‘yicha due diligence, xodimlar uchun kiberxavfsizlik treninglari va firibgarlikka qarshi avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari zarur.

Risk-menejmentni takomillashtirishda ma’lumotlar sifati alohida o‘rin tutadi. Kredit portfeli, garovlar, mijoz daromadlari, tranzaksiya tarixi, sud qarorlari va tashqi ma’lumotlar bazalari yagona raqamli platformaga integratsiya qilinsa, risklarni baholash ancha aniq bo‘ladi. Shu bilan birga, ma’lumotlardan foydalanishda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va axloqiy me’yorlarga rioya qilish zarur.

Banklar uchun yana bir dolzarb yo‘nalish iqlim va ESG risklarini bosqichma-bosqich risk-menejment tizimiga kiritishdir. Energiya narxlari, ekologik talablar, tabiiy ofatlar va eksport bozorlari talablaridagi o‘zgarishlar ayrim mijozlarning to‘lov qobiliyatiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli yirik kreditlar bo‘yicha sektor risklari va mijozlarning barqaror rivojlanish strategiyasi ham baholanishi kerak.

Umuman olganda, banklardagi xavflarni boshqarishning zamonaviy modeli an’anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar, raqamli monitoring, stress-test, sun’iy intellekt, korporativ boshqaruv, komplayens va kiberxavfsizlik elementlarini yagona tizimda birlashtirishi lozim.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, banklardagi xavflarni boshqarish zamonaviy bank faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, u kapital yetarliligi, likvidlik, aktivlar sifati, rentabellik va mijozlar ishonchi bilan bevosita bog‘liq. O‘zbekiston bank sektorida 2024-yil va 2025-yil birinchi yarim yilligi ma’lumotlari kapital va likvidlik ko‘rsatkichlari barqaror ekanini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, kredit portfeli tarkibi, mikroqarzlar segmentidagi muammoli qarzlar, uy xo‘jaliklari qarz yuki, xorijiy valyutadagi korporativ kreditlar ulushi va kiberxavfsizlik tahdidlari risk-menejment tizimini doimiy takomillashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Zamonaviy risk-menejmentda stress-testlash, erta ogohlantirish indikatorlari, AI asosidagi kredit skoring, real vaqt rejimidagi monitoring, korporativ boshqaruv va ichki nazorat tizimlari muhim o‘rin egallaydi. Bu usullar banklarga risklarni faqat yuzaga kelganidan keyin emas, balki oldindan aniqlash va kamaytirish imkonini beradi.

Kelgusida O‘zbekiston banklarida risklarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun xalqaro Basel standartlari, riskka asoslangan nazorat, kiberxavfsizlik mexanizmlari, data-analitika va malakali risk-menejerlar tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Takliflar:

1. Banklarda kredit portfelini segmentlar kesimida, xususan mikroqarzlar, ipoteka, avtokredit va korporativ kreditlar bo‘yicha alohida risk limitlari asosida monitoring qilish zarur.

2. Stress-testlar faqat yillik hisobot uchun emas, balki choraklik boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga ham kiritilishi lozim.

3. Sun’iy intellekt asosidagi kredit skoring va firibgarlikni aniqlash tizimlarini joriy etishda model validatsiyasi, izohlanuvchanlik va ma’lumotlar maxfiyligi bo‘yicha qat’iy ichki talablar ishlab chiqilishi kerak.

4. Banklarda kiberxavfsizlik risklari bo‘yicha alohida risk xaritasi, hodisalarga javob berish rejasi va uchinchi tomon provayderlari nazorati tizimini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

5. Xorijiy valyutadagi kreditlar ulushi yuqori bo‘lgan mijozlar bo‘yicha valyuta stress-testlari va hedjirlash imkoniyatlari chuqurroq tahlil qilinishi kerak.

6. Risk-menejment, komplayens va ichki audit funksiyalarining mustaqilligini kuchaytirish hamda ularning bank kuzatuv kengashiga muntazam hisobot berish amaliyotini kengaytirish lozim.

7. Bank xodimlari uchun Basel III, makroprudensial nazorat, AI risklari, kiberxavfsizlik va data-analitika bo‘yicha muntazam malaka oshirish dasturlarini tashkil etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2024-yil Moliyaviy barqarorlik hisoboti. – Toshkent, 2025.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2025-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha Moliyaviy barqarorlik hisoboti. – Toshkent, 2025.
3. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program and Article IV Materials. – Washington D.C., 2025.
4. Basel Committee on Banking Supervision. Digitalisation of Finance: Implications for Banks and Supervision. – Basel: Bank for International Settlements, 2024.
5. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. – Basel: Bank for International Settlements, 2024.
6. Milojević N., Redžepagić S. Prospects of Artificial Intelligence and Machine Learning Application in Banking Risk Management // *Journal of Central Banking Theory and Practice*. – 2021. – Vol. 10. – P. 41–57.
7. Zarutska O., Novikova L., Rudianova T., Kovalenko A. Modern Approaches to Assess Banking Risks // *Scientific Opinion: Economics and Management*. – 2021.
8. Zhou Z. Risk Assessment of Banks When Interest Rate Hikes // *Advances in Economics, Management and Political Sciences*. – 2024.
9. Agustina T., Rahmatika A.N. The Role of Risk Management in Banking // *INCOME: Innovation of Economics and Management*. – 2024.
10. Qin Y. Banks and Financial Institutions: Assessment of Risk Management Strategies // *Highlights in Business, Economics and Management*. – 2024.